

RECENSIE: MICHAEL LÖWY, HERBETOVERING VAN DE WERELD. ROMANTISCHE WORTELS VAN LINKSE DENKERS

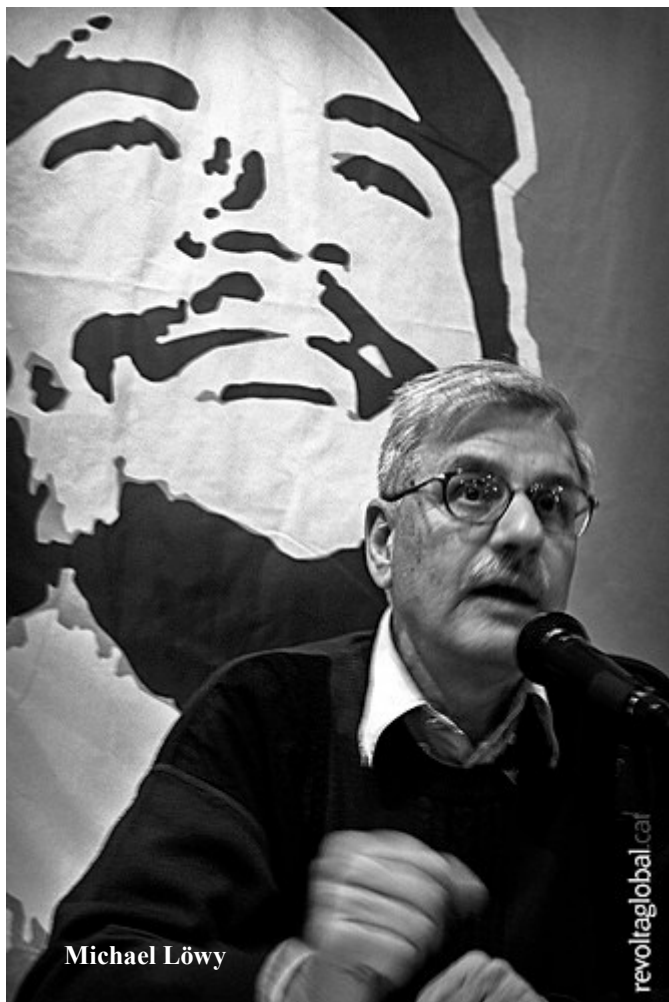
~

Pieter Lemmens

Michael Löwy (1938), van wie in deze bundel een dertiental essays bijeen zijn gebracht over ‘linkse denkers’ met een meer of minder ‘romantische’ inslag, is een in Nederland wellicht nog altijd tamelijk onbekende auteur. Het enige werk van zijn hand dat voor zover ik kan overzien in het Nederlands is vertaald betreft

zijn boek *Marxisme en bevrijdingstheologie* uit 1989, het jaar van de val van de muur (oorspronkelijk verschenen als *Marxisme et théologie de la libération* in datzelfde jaar). 1989 markeerde het voorlopige einde van de revolutionaire geschiedenis van het Marxisme, die zozeer haar stempel heeft gedrukt op de ‘korte twintigste eeuw’ (Hobsbawm), en luidde het tijdperk in van de neoliberale ‘globalisering’, zoals men enkele jaren later in koor de zegetocht van het kapitalisme over de planeet zou gaan noemen. De onbekendheid van een toch zeker niet marginaal te noemen – en bovendien uiterst veelzijdige – auteur als Löwy in ons land zal zeker te maken hebben met de staat van ongenade – en de daarmee gepaard gaande actieve ontkenning – waarin het Marxisme sinds 1989 bij vele, ook zogenaamd ‘linkse’ intellectuelen is gevallen.

Intussen heeft de indertijd ten einde verklaarde geschiedenis weer een nieuwe wending genomen en neemt de belangstelling voor het Marxistische gedachtengoed weer toe. Het werk van Löwy behoort hier heel nadrukkelijk toe, met dien verstande dat het nogal afwijkt van de meer orthodoxe vormen van Marxisme die zo’n beslissende rol hebben gespeeld in de ‘extreme twintigste eeuw’ (nogmaals Hobsbawm) en die de afgelopen decennia (deels terecht) in de ban

zijn gedaan. Het is precies dit heterodoxe karakter van Löwy's lezing van het Marxisme, althans voor zover dit tot uitdrukking komt in de essays in dit boek, dat zijn werk relevant maakt voor onze tijd, zoals de inleiders van deze bundel betogen en zoals ik zal beamen in deze bespreking.

Gezien Löwy's relatieve onbekendheid eerst een korte biografische schets: hij werd als zoon van Weens-Joodse immigranten in 1938 geboren in de Braziliaanse stad São Paulo, waar hij ook sociologie en filosofie studeerde. In 1961 vertrekt hij naar Parijs om te gaan promoveren bij de heterodoxe Marxistische filosoof en socioloog Lucien Goldman, die zijn belangrijkste leermeester zou worden. In 1964 verdedigt hij aan de Sorbonne zijn dissertatie over de revolutietheorie bij de jonge Marx, een thema dat de kiem zou leggen voor al zijn latere denken. Na een kort verblijf in Israël vestigt hij zich in 1969 voor goed in Parijs, waar hij eerst aan de indertijd kersverse radicaal linkse Université de Vincennes verbonden is (Paris VIII) om vervolgens, in 1978, te gaan doceren aan het Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) en daarna, vanaf 1981, aan de École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS). Momenteel is hij nog steeds verbonden aan deze beide prestigieuze instituten.

Löwy heeft een omvangrijk oeuvre op zijn naam staan, met boeken over onder andere Che Guevara, György Lukács, Walter Benjamin, Franz Kafka en de jonge Marx en vele artikelen op het terrein van de Marxistische sociologie en kentheorie. Een telkens terugkerend thema in zijn werk is dat van de revolutie en van de revolte tegen het kapitalisme. Die revolte, zo meent Löwy, heeft haar wortels in de romantiek en deze wortels zijn bij een groot aantal moderne progressieve – waaronder vele Marxistische - denkers dan ook duidelijk aanwijsbaar, zoals hij in deze bundel via talloze voorbeelden tracht aan te tonen.

Romantiek moet daarbij uiteraard niet in de beperkte, meer gangbare zin van een literair en artistiek fenomeen worden begrepen maar veel ruimer als een sociale en culturele beweging die verzet aantekent tegen het destructieve, vervreemdende en dehumaniserende karakter van het kapitalisme en het proces van industrialisering dat daarmee in gang is gezet. Het is precies in zijn omarming van dit 'antikapitalistische romantisme', dat wil zeggen van het kritische potentieel daarvan, dat Löwy afwijkt van de Marxistische orthodoxie, die de romantiek doorgaans categorisch afwijst als een reactionair-burgerlijke impuls.

In de samen met de Amerikaanse socioloog Robert Sayre geschreven inleiding bij dit boek schetst Löwy de belangrijkste karakteristieken van dit antikapitalistische romantisme. De eigenlijke kern van de romantiek berust in een kritiek op het kapitalistische moderniseringsproces vanuit de ervaring en overtuiging dat dit proces de vernietiging inhoudt van intrinsiek waardevolle aspecten van de prekapitalistische bestaanswijze - die derhalve verdedigd en/of opnieuw tot leven gewekt moeten worden. De romantiek bekritiseert de samenleving niet uit hoofde van een onvoltooide toekomst en op basis van vooruitgangsidealen, zoals het liberalisme en het orthodoxe Marxisme als typische representanten van het verlichtingsdenken dat doen, maar in naam van het verleden en vanuit premoderne waarden die het waard zijn om behouden te blijven of te her-institueren.

Vanuit een (nostalgisch) verlangen naar premoderne waarden hekelt de romantiek een aantal kenmerken van de kapitalistische samenleving die zij als pathologische aberraties beschouwt en waaraan volgens haar een einde kan worden gemaakt door een heroriëntatie op en herwaardering van die premoderne waarden. Deze – nauw met elkaar samenhangende - kenmerken zijn, aldus Löwy en Sayre: de onttovering van de we-

reld (Max Weber) ten gevolge van de rationalisering, de kwantificering van de wereld door de dominantie van het geld, de mechanisering van de wereld door wetenschap en techniek en de heerschappij van de machine, de almacht van de abstractie over het concrete leven en de ontbinding van de sociale verbanden en hun vervanging door zuiver economische en verdinglijkte verhoudingen. Het zijn overigens niet alleen de negatieve effecten hiervan op de samenleving die door de romantische kritiek aan de kaak worden gesteld maar vooral ook de destructieve gevolgen voor het individu.

Löwy en Sayre onderscheiden vervolgens een zestal 'ideaaltypische' (Weber) vormen van romantische kritiek, van meer conservatieve naar

meer vooruitstrevende varianten. Hun affiniteit ligt vanzelfsprekend bij de meest vooruitstrevende variant, die zij de revolutionaire of utopische romantiek noemen. Typerend voor deze laatste vorm van romantische kritiek is dat ze wars is van elke terugkeer naar het verleden en de premoderne waarden juist op een geheel nieuwe wijze wil realiseren in een radicaal andere toekomst die resoluut breekt met het kapitalisme. Ze verlangt wel degelijk naar een nieuwe toekomstige wereld maar haalt haar inspiratie voor de inrichting van die toekomst voor een groot deel uit het verleden. De in deze bundel besproken 'linkse' denkers vertonen in hun werk allen op de een of andere wijze kenmerken van deze revolutionaire of utopische romantiek en ontlenen hun subversieve en emancipatoire potentie op zijn minst voor een deel aan een verleden dat weliswaar verloren is maar dat op een nieuwe wijze gerealiseerd kan worden in een utopische toekomst.

Over de Hongaarse filosoof en literatuurtheoreticus György Lucáks, die overigens de term 'romantisch antikapitalisme' heeft gemunt maar die vooral bekend is geworden vanwege zijn werk *Geschichte und Klassenbewußtsein* (1923) en de theorie over de verdinglijking van de sociale relaties die daarin wordt uiteengezet, zegt Löwy dat diens vroege denken sterk beïnvloed is geweest door de romans van de Russische schrijver Dostojewski, waarin hij een 'atheïstische religiositeit' en een 'mystiek messianisme' ontwaarde dat de komst van een nieuw mystiek collectivisme en een terugkeer naar het verloren paradijs verkondigde, en wel als radicale breuk met het 'tijdperk van de voltooide zondigheid', zoals de jonge Lukács zijn eigen tijd ervaarde. Lukács ziet Dostojewski in zekere zin als de profeet van een religieus communisme en meent in de Russische revolutie aanvankelijk de realisering van deze profetie waar te kunnen nemen: 'De Bolsjewisten trachten momenteel te verwezenlijken wat Dostojewski ons in zijn *Aljosja*

duidelijk wilde maken', zo schrijft hij in 1918. Dat het Sovjetcommunisme in vele opzichten tot een radicalisering van de vervreemdingstendenzen zou leiden die de romantici bij het kapitalisme aanklaagden, was in die prille fase uiteraard nog niet te voorzien.

Ook het werk van de jonge Karl Marx heeft romantische wortels, zo betoogt Löwy, die de romantiek opvoert als een van de vergeten bronnen van zowel Marx als Engels en bovendien stelt dat deze bron wellicht net zo belangrijk is geweest voor hun werk als het Duitse neohegeliënisme of het Franse materialisme. Het bekende standaardverhaal luidt dat de auteur van *Das Kapital* globaal door drie intellectuele tradities is beïnvloed: de klassieke Britse politieke economie van onder andere Smith, Malthus en Ricardo, het Duitse dialectische denken van met name Hegel en het Franse utopische socialisme van Proudhon, Fourier en Saint Simon. Löwy voegt hier met het revolutionaire romantisme een vierde inspiratiebron aan toe. Concreet wijst hij daarbij onder andere op de grote bewondering die zowel Marx als Engels hadden voor romantische sociaalkritische auteurs als Thomas Carlyle en vooral Honoré de Balzac, van wie Engels beweerde dat hij er meer van had geleerd dan van alle historici, economen en beroepsstatistici uit diezelfde periode bij elkaar, maar ook voor Charles Dickens, Charlotte Brontë en Elisabeth Gaskell. Dat Marx veel heeft geleerd en ook veel heeft ontleend aan Balzac is overigens algemeen bekend en wordt door meerdere auteurs opgemerkt. Zo schrijft David Harvey in zijn recente *Companion to Marx's Capital* dat hij bij het lezen van de romans van Balzac op vele inzichten stuitte die hij eerder in zijn lectuur van *Das Kapital* was tegengekomen.

Een andere romantische affiniteit van Marx en Engels is volgens Löwy gelegen in hun fascinatie voor oorspronkelijke rurale samenlevingsvormen als de Griekse gens, de Russische obshtchina en

de Duitse Mark. Laatstgenoemde werden beschreven in het werk van de Duitse rechtshistoricus Georg Ludwig von Maurer. Wat Marx en Engels aantrok in de beschrijvingen van dergelijke oude, pre-kapitalistische gemeenschappen door Maurer en andere historici was dat daarin een vorm van samenleven naar voren kwam die bepaalde kwaliteiten had die ten gevolge van de kapitalistische productiewijze verloren waren gegaan maar die model konden staan voor de wijze waarop een toekomstige communistische maatschappij ingericht zou kunnen worden. Marx' bekende ideaal van de 'vrije associatie van producenten' gaat hier bijvoorbeeld deels op terug.

Honoré de Balzac

Tot slot hebben ook de nog altijd onovertroffen, als 'humanistisch' bekend staande kritiek op de vervreemding van het leven door de kapitalistische productieverhoudingen uit de vroege *Economische en Filosofische Manuscripten* (1844),

alsook de daaraan tegengestelde idealen van de ‘integrale’ mens en de ‘polytechnische arbeider’ een strekking die in de kern romantisch kan worden genoemd. Reeds Rousseau sprak over de ‘verkoop van de eigen vrijheid’ door arbeiders in termen van zelfvervreemding. Het is overigens opvallend dat de aartsromanticus Rousseau, die toch onmiskenbaar aan de basis staat van de Marxistische maatschappijkritiek, zo weinig wordt genoemd in deze bundel, noch in het essay over Marx noch in de andere essays.

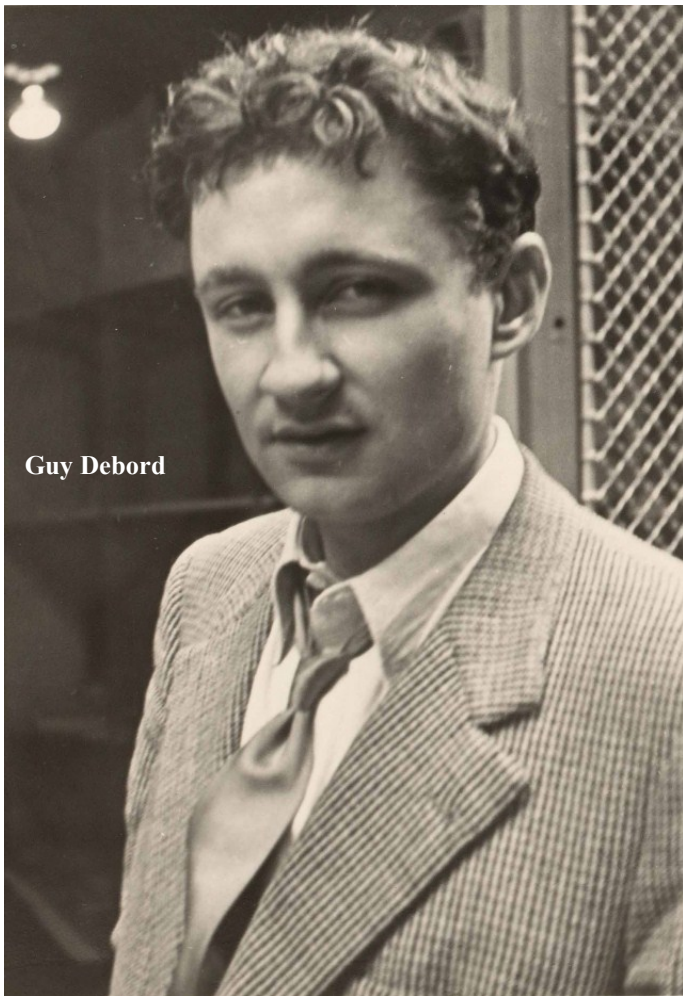
Ook onder de Frankfurters was de romantische kritiek levend, zo laten Löwy en Sayre zien in twee prachtige essays over respectievelijk Walter Benjamin, en Theodor W. Adorno en Ernst Bloch. Alhoewel Benjamin beslist geen utopist was, wordt zijn denken wel geanimeerd door utopische beelden. Daaraan ontleent het immers haar kritische vermogen, aldus Benjamin. Het nadrukkelijk messiaanse karakter van diens filosofische project wortelt vanzelfsprekend op de allereerste plaats in de Joodse traditie waaraan hij zich gebonden voelde, maar het voedt zich tevens met de ideeën van de Duitse romantiek, onder andere die van Novalis en Schlegel. De historische essentie van de romantiek zou gelegen zijn in een ‘romantisch messianisme’, zoals Benjamin stelt in zijn doctoraalscriptie *Der Begriff der Kunstskritik in der deutschen Romantik* uit 1919, waarin hij dit onder andere illustreert aan deze mooie uitspraak van Schlegel: ‘het revolutionaire verlangen het rijks Gods te verwezenlijken is... het begin van de moderne geschiedenis’. In hun essay laten Löwy en Sayre zien hoe Benjamin messianisme, utopisme en romantiek in zijn werk wist te verenigen met het resolute a-romanticisme van het historisch materialisme.

Ernst Bloch is uiteraard een door en door utopisch denker. Zijn twee hoofdwerken, *Geist der Utopie* uit 1918 en *Das Prinzip Hoffnung* uit 1954-59, kenmerken zich zowel door een felle

kritiek op de industrieel-burgerlijke samenleving als door de veelvuldige verwijzingen naar oude tradities die nog niet besmet waren door de berekenende ‘geest’ van het kapitalisme alsook naar historische prefiguraties van de idee van communisme, zoals het primitieve communisme van de in de Bijbel beschreven nomadenstammen, het monastieke communisme van Joachim van Flores en het chiliastische communisme van de diverse millenaristische ketterijen uit de geschiedenis van het Christendom. Zijn gehele oeuvre echter kan als ‘revolutionair-romantisch’ gelden, aldus Löwy. Geheel in tegenstelling tot Marx stelt Bloch dat de (socialistische) wetenschap in dienst moet staan van de utopie en niet omgekeerd.

Adorno is weliswaar geen romantisch denker, aldus Löwy, maar in de samen met Max Horkheimer geschreven *Dialektiek van de Verlichting* onderkent hij wel degelijk de geldigheid van de romantische kritiek op de verlichting. En waar hij conservatieve cultuurcritici als Aldous Huxley (*Brave New World*) en Oswald Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*) bekritiseert om hun reactionaire afwijzing van de verlichting tout court, onderschrijft hij wel hun kritiek op het naïeve vooruitgangsoptimisme van de meeste progressieve denkers. Maar deze kritiek moet juist in dienst worden gesteld van de vooruitgang. Adorno verwijt Bloch een utopisme dat zich al te nostalgisch oriënteert op een verleden dat onherroepelijk voorbij is en waarnaar men niet meer terug moet verlangen. Terwijl Adorno de romantische kritiek nadrukkelijk dienstbaar wil maken aan het project van de verlichting, stelt Bloch de verlichtingskritiek in dienst van een duidelijk romantische geïnspireerde utopie. Beide denkers worstelen met de dialectiek tussen verlichting en romantiek maar vanuit verschillende motieven.

De meest recente ‘romantisch revolutionaire’ denker die in het boek besproken wordt is de

Guy Debord

Franse situationist Guy Debord, wiens romantiek Löwy kwalificeert als ‘zwart’, kennelijk vanwege zijn fascinatie voor duistere symboliek, zijn identificatie met de ‘prins der duisternis’, zijn liefde voor de taal van poètes maudites als Baudelaire en Lautréamont en wellicht ook zijn ‘onbuigbaarheid’. Debords nog altijd explosieve kritiek op de spektakelmaatschappij, die volgens Löwy het nodige verschuldigd is aan *Geschichte und Klassenbewußtsein* van Lukács, contrasteert de vervreemde, gemeenschapsloze samenleving van het moderne kapitalisme regelmatig met authentieke vormen van gemeenschap zoals die in prekapitalistische tijden veelal gedeeltelijk waren gerealiseerd, zoals de Griekse polis, de Italiaanse republieken uit de middeleeuwen, dorpen en wijken, en zelfs volkscafés. Daarbij doet hij impliciet een beroep op het bekende, door de Duitse socioloog Ferdinand Tönnies gemaakte onderscheid tussen *Gemeinschaft* en *Gesellschaft*. Debord deelt met de romantici een onverdeeld antimodernisme. Zijn veroordeling

van de kapitalistische spektakelmaatschappij is absoluut en wordt gevoed door een nostalgische blik op het verleden, niet om dit te herstellen, maar omwille van een revolutionaire breuk met het heden. Zoals Löwy schrijft: ‘Weinig twintigste-eeuwse auteurs zijn erin geslaagd om even goed als Guy Debord de nostalgie om te vormen tot een explosieve kracht, tot een giftig wapen tegen de orde van het hedendaagse bestaan, en tot een revolutionaire doorbraak naar de toekomst’ (176).

In het boek worden nog meerdere auteurs besproken, te weten de schrijvers Franz Kafka en Charles Péguy, de Joodse filosoof Martin Buber, de anarchistische denker Gustav Landauer, de Marxistische theoretica Rosa Luxemburg (de enige vrouw in het gezelschap), de Peruaanse Marxistische intellectueel en activist José Carlos Mariategui en de surrealist André Breton, die allen op de een of andere wijze, van libertair bij Kafka en Landauer tot mystiek en religieus bij Péguy en Buber, door de romantische kritiek op de moderniteit zijn beïnvloed. Wat een beetje ontbreekt is een synthetiserende conclusie, maar vooral ook een reflectie op de mogelijke actuele betekenis van het werk van de besproken auteurs. Daarnaast is het boek tamelijk eurocentrisch; slechts één niet-Europese auteur figureert in de inhoudsopgave. Dat is uiteraard geen probleem maar het doet wel de vraag rijzen of het revolutionaire romantisme we licht ook weerklank heeft gevonden bij ‘linkse’ auteurs – of culturele bewegingen (denk bijvoorbeeld aan de Amerikaanse hippies) - die geen deel uitmaakten van de Europese cultuur. En wat te denken van meer hedendaagse auteurs (André Gorz?). Ook deze ontbreken in het boek. Dit is geen kritiek. Het is eerder een verdienste van het boek dat het die vraag oproept, want Löwy en Sayre (die coauteur is van de meeste hoofdstukken in dit boek, maar wiens naam op de cover ontbreekt en ook niet genoemd wordt in de beide voorwoorden van Abicht en Stutje) slagen er heel

goed in het subversieve en emancipatoire potentieel van de ‘romantische revolte’ voor een ‘linkse’ maatschappijkritiek te evoceren. En daarin ligt de voornaamste kracht van dit mooie (helaas niet zo mooi uitgegeven) boek, dat bovendien geschreven is in een fraaie, rijke stijl, en getuigt van een enorme eruditie.

Het is precies om die reden dan ook jammer dat de auteurs niet meer concreet laten zien hoe dit potentieel vruchtbaar kan worden gemaakt voor de huidige tijd, dat wil zeggen voor een contemporaine kapitalismekritiek en voor hedendaagse pogingen om de wereld te ‘herbetoveren’ en nieuwe vormen van zinvol en autonoom leven en samenleven te veroveren op de nihiliserende logica van het kapitaal, die de planeet ondanks een zich verdiepende crisis nog altijd in zijn greep houdt.

Maar wellicht is die taak veeleer aan de lezer, die in dit boek in ieder geval getrakteerd wordt op een rijk menu aan keuzes om zijn kritische arsenaal mee uit te breiden. De indruk die het lezen van dit boek op de allereerste plaats achterlaat is die van de ontzettende rijkdom van de revolutionair romantische verbeelding in zowel de negentiende als de twintigste eeuw. In contrast daarmee steekt de bedroevende - zo niet beschamende - armoede van de huidige utopische verbeeldingskracht schril af. Nooit was de politieke verbeelding sterielier dan op het moment. Zelfs de loutere gedachte aan een alternatief voor het kapitalisme, al is het slechts als logische mogelijkheid, lijkt volkomen te zijn uitgedoofd. Wat dat betreft beheerst de TINA ideologie van wijlen Margaret Thatcher het collectieve bewustzijn nog altijd onverkort (ook al is ze inmiddels in haar ‘zombiefase’ getreden). Zoals Slavoj Žižek terecht stelt onder verwijzing naar Fredric Jameson kunnen we ons tegenwoordig van alles voorstellen (de vernietiging van de aarde door een asteroïde, de verdwijning ervan in een

zwart gat, etc.), wat echter volstrekt onvoorstelbaar lijkt is een alternatief voor het kapitalisme. Ook ‘links’ gelooft heimelijk in Fukuyama’s vulgair-Hegeliaanse these van het einde van de geschiedenis en de ideologieën en heeft haar utopisme ingeruild voor onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de Sachzwänge van de markt. Op zich hoopvolle bewegingen als de antiglobaliseringsbeweging en Occupy lijken daarin vooralsnog helaas geen substantiële verandering te brengen.

In een recent boek over de momentele crisis, getiteld *The Uprising. On Poetry and Finance*, constateert de Italiaanse post-autonomist Franco Berardi dat het bij deze crisis niet alleen en ook niet in de eerste plaats gaat om een financiële en economische crisis maar vooral om een crisis van de verbeelding - en meer algemeen van het verlangen. De strijd aangaan met het kapitaal vooronderstelt volgens hem tegenwoordig allereerst dat we de taal heroveren op de exploitatie ervan door het kapitaal en haar poëtische kracht revitaliseren, om daarmee onze sensibiliteit en verbeelding te herwinnen. De komende revolutie zal poëtisch zijn of ze zal niet zijn, zo suggereert hij in dit boek. Het kan beslist geen kwaad als we ons in het kader van die noodzakelijke revitalisering laten inspireren door de verbeeldingsrijke, brisante en vaak poëtische taal van de auteurs die in dit boek de revue passeren, alsook van de krachtige - zij het helaas te weinig actualiserende - evocatie van hun denkbeelden door Löwy en Sayre. Deze tonen hierin dat de romantisch-revolutionaire traditie in dit opzicht een ware schatkist vertegenwoordigt waar we uit kunnen putten voor het aanwakkeren van onze eigen revolutionaire verbeelding. En mooi en rijk boek vol vergeten - al te lang vergeten - dromen uit het verleden. Zeer inspirerend en een waar genot om te lezen. En een hele geslaagde vertaling bovendien.